

De geschiedenis van het Neder-Betuwse gebied

Al ver voor het begin van de jaartelling ontstonden in het gebied van Neder-Betuwe al tijdens het Neolithicum (de nieuwe steentijd) kleine nederzettingen. Ten oosten van Opheusden en in de buurt van Dodewaard zijn sporen hiervan teruggevonden. Omstreeks 2100 vóór Christus was het klimaat relatief droog wat het wonen in het rivierengebied mogelijk maakte. De mensen leefden in de zogenaamde *Vlaardingencultuur*.

Gedurende de daaropvolgende *Bronstijd* (van circa 1800 tot circa 800 voor Christus) bleef er continuïteit in de bewoning. Op verschillende plaatsen ontstonden kleine nederzettingen aan de oevers van de vele rivierarmen die het gebied doorkruisten. Bekend is dat deze mensen leefden van kleinschalige akkerbouw, jacht en visserij. Dit werd in de jaren zeventig nog eens bevestigd door de vondst van twee bronzen sikkels bij de Tolsestraat in Opheusden.

Bij de aanleg van de *Betuwelijn* zijn op veel plaatsen nederzettingen uit de Bronstijd aan het licht gekomen. Vaak was het op plaatsen waar dit niet werd verwacht. Hieruit blijkt dat de lage komgronden ooit werden doorsneden door hogere oeverwallen waarop in die tijd volop kon worden gewoond.

In de vroege *IJzertijd* lijkt het erop alsof de bewoners zijn weggetrokken want vondsten uit die tijd zijn uiterst zeldzaam. In de late IJzertijd verandert dit ingrijpend en neemt het aantal nederzettingen enorm toe. Door het hele gebied van de gemeente Neder-Betuwe zijn hiervan de restanten teruggevonden. De bewoners zetelden zich op de relatief hoge oeverwallen langs de rivierarmen. In vergelijking tot de Bronstijd kenmerkten deze plaatsen zich door de grote hoeveelheden potscherven, gebruiksvoorwerpen en slachtafval van varkens, runderen en schapen. Schijnbaar waren de klimaatomstandigheden in deze periode erg goed, waardoor er een relatief dichte bevolking kon ontstaan en men zich, naast akkerbouw, ook bezig konden houden met kleinschalige veeteelt.

Nog vóór het begin van de jaartelling komen de Romeinen in dit gebied. Ze maken van de Rijn de noordgrens (limes) van het Romeinse rijk. Op vaste afstanden worden Castra en Castella (wachttorens en forten) aan de oever van de rivier opgetrokken ter bescherming tegen Germaanse stammen die uit het noorden wilden binnenvallen. De plaatsnaam Kesteren is van zo'n Castra afgeleid. Binnen de gemeente is waarschijnlijk ook nog een Castra in Opheusden geweest, maar de grondslagen hiervan zijn nog steeds niet teruggevonden, evenmin als dit in Kesteren het geval is. Wel werd in de jaren zeventig van de twintigste eeuw het bijbehorende Romeinse grafveld op de Prinsenhof in Kesteren teruggevonden. Dat er in dit gebied een grote invloed van de Romeinse overheersers uitging, blijkt uit de hoeveelheden potscherven die zijn gevonden op de plaatsen van de oude nederzettingen. Er was een levendige handel tussen de bewoners en de bezetters van het gebied. Zo omstreeks het jaar 270 trekken de Romeinen zich terug naar het zuiden. De redenen hiervoor waren de verslechterende klimatologische omstandigheden, het werd natter. Een oorzaak was ook dat met regelmaat vijandige stammen uit het noorden binnen vielen. In het kielzog van de zich terugtrekkende Romeinen vertrokken ook veel Batavieren weg uit het gebied. Gedurende de daaropvolgende eeuwen is het Betuwse gebied bijna helemaal ontvolkt.

Pas in de tiende eeuw neemt de bevolking weer wat toe. Op de hoge oeverwallen ontstaan dorpen. De vroegste vermeldingen, die worden gesteund met archeologische vondsten, zijn terug te voeren naar Echteld, Hien en Kesteren.

Er werden christelijke kerkjes gesticht in die dorpen en daar omheen vestigden zich de bewoners. Het waren piepkleine leefgemeenschappen van enkele tientallen inwoners die met hulp van ver afgelegen kloosters de omliggende (nog woeste) grond verder in cultuur brachten. Wonen was in die tijd slechts mogelijk op de hoogste ruggen omdat de rivieren in die tijd nog vrij spel hadden en met regelmaat het gebied onder water zetten. Met name de zuidgevel van de Echteldse kerk geeft een fraai beeld van hoe die vroegste kerkjes er uit hebben gezien.

Binnen de dorpse gemeenschappen ontpopten zich adellijke families, die een vooraanstaande rol in de gemeenschappen en later verder in de regio zouden gaan spelen. Dicht in de buurt stichtten zij hun versterkte huizen zoals dat met name in Echteld nu nog is te zien.

Aan het einde van de dertiende eeuw werd begonnen met de aanleg van dijken. Vanuit het westen van Nederland trokken de bouwers steeds verder oostwaarts en in de dertiger jaren van de veertiende eeuw was de dijkenring in het Gelderse rivierengebied geheel gesloten waardoor de veiligheid in het

rivierengebied enorm toenam. De Rijn en de Waal werden hierna gedwongen om binnen hun bed te blijven waardoor ook juist de bevaarbaarheid van deze rivieren werd verbeterd.

Op de oude doorwaadbare plaatsen ontstonden de veren waardoor de handelscontacten met de overzijde opbloeden.

Op strategische plaatsen verrezen kastelen. In de Marspolder bouwden de Utrechtse (Stichtse) bisschoppen het machtige kasteel De Tollenburg en de Geldersen bouwden slot Ter Leede. In Wely verrees kasteel De Toren en bij IJzendoorn werd door de heren van IJzendoorn Het Slot gebouwd. De *Neder-Betuwe* werd een soort lappendeken van kleine zelfstandige rechtsgebieden ook wel heerlijkheden genoemd, zoals IJzendoorn, Echteld, Ochten en Leede en Oudewaard. Daartussen bevonden zich de onder Gelders bestuur staande dorpen (kerspels genaamd) en buurtschappen. Het waren de adel en de ambtman/dijkgraaf namens de Graaf van Gelre, die de bestuurlijke macht vormden. Zij spraken recht en oordeelden over leven en dood.

Ook de kerken waren in die tijd een belangrijke machtsfactor. Veel grond was in hun bezit en ze bepaalden het geestelijk leven van de inwoners. In de late middeleeuwen werden deze gebieden regelmatig geteisterd door natuurrampen en besmettelijke ziekten die zowel de mensen als hun vee uitdunden. In de zestiende eeuw drong langzaam de reformatie door in de *Neder-Betuwe*. Vanuit en onder invloed van de stad Tiel buigen uiterst traag de katholieke kerken om naar de reformatie; Echteld als eerste en Opheusden (toen nog Heusden genoemd) als een van de laatste. De priesters werden zo goed en zo kwaad als dat ging gereformeerde predikanten hoewel het lang niet altijd meeviel om de vertrouwde 'paapheid' volledig van zich af te schudden. Er gingen generaties voorbij voordat de reformatie werkelijk vaste grond kreeg onder de bevolking. In de jaren twintig van de 17de eeuw sterft de laatste non in het klooster Mariënwaard in Opheusden. Het grondbezit wordt van de geestelijke macht afgenomen en onder de adellijke heren verdeeld.

In de zeventiende eeuw komt het gebied van de *Neder-Betuwe* verder tot bloei. De boerenstand gaat zich langzamerhand wat grootschaliger ontwikkelen. De afwatering van het kommengebied wordt beter en de Grote Wetering (de Linge) voert steeds meer water af naar het westen. Alle dorpen in de regio omarmen ogenschijnlijk de nieuwe kerkorde en er komt daardoor rust in deze gebieden. In de laatste jaren van de tachtigjarige oorlog (die duurde van 1568 - 1648) heeft het gebied nog een aantal keren te lijden van rondtrekkende soldaten maar door het kordate optreden van de Ambtman kan de schade worden beperkt.

In 1672 raken de Nederlanden verwickeld in een hevige oorlog met bijna alle buurlanden. De binnentrekkende Franse troepen plunderen en moorden op grote schaal en het huis Ter Leede wordt door hen in bezit genomen, leeggeroofd en in brand gestoken zodat van dit eertijds zo machtige kasteel slechts een puinhoop overblijft. Gedurende de twee jaren die de Fransen hier zijn worden alle kerken weer afgenomen van de hervormden en wordt de rooms-katholieke eredienst weer hersteld. Gedurende die bezettingsjaren heeft de plaatselijke bevolking enorm geleden en het duurde daarna weer vele jaren voordat men zich daarvan heeft hersteld. De maatschappelijke onrust die in de eerste vijftig jaar van de 18de eeuw op vele plaatsen in de Nederlanden heerste ging aan de plattelandsbevolking voorbij. Men zal hier slechts bij geruchte hebben vernomen wat zich allemaal afspeelde in de steden Tiel en Wageningen. De boeren en planters 'versteenden' hun woningen, het gebruik van baksteen bij de woningbouw kwam ook in deze gebieden nu schoorvoetend op gang.

Klei was in de uiterwaarden voldoende voorhanden en her en der werden veldovens opgericht. Het waren met name de planters (kleine boeren) die zich meer en meer gingen toeleggen op de teelt van tabak; arbeidsintensief maar bij een goede oogst zeer lucratief.

In de 18de eeuw werd het gebied met onheilspellende regelmaat getroffen door dijkdoorbraken van de Waal en de Rijn. Ook gedurende een lange periode zijn de winters bijzonder streng waardoor de rivieren vol met ijs waren. Bij het intreden van de dooi kwam al dat ijs in beweging met vaak catastrofale gevolgen voor de relatief nog lage dijken. Onder andere in de jaren 1761, 1771, 1772, 1776, 1784 en 1796 ging het echt mis. De dijken braken door, vaak op meerdere plaatsen, waardoor de *Neder-Betuwe* vaak weken blank stond en de mensen zich een heenkomen moesten zoeken naar de hogere gebieden in de directe omgeving van de dijken. Het aantal slachtoffers onder de bevolking viel gelukkig vaak mee; de meeste schade werd geleden door het verlies van vee en de verwoestingen van de woningen. Wat gedurende vele jaren was opgebouwd raakte men vaak allemaal weer kwijt en er gingen meestal weer jaren overheen voordat de schade aan bouwland, boomgaarden, kwekerijen en woningen weer was hersteld.

In 1783 werd deze streek zwaar getroffen door een 'rode loop'-epidemie en stierf in sommige dorpen bijna 25% van de bevolking. Bij de komst van de Fransen in het jaar 1795 dachten velen dat nu alles beter zou gaan worden. Helaas, het begon al onheilspellend. Eerst waren het de huursoldaten in staatse dienst die het gebied grondig plunderden en daarna kwamen de 'kale Fransen' die een enorme tol eisten van de bevolking.

In de jaren 1799 / 1800 werd tussen Ochten en Opheusden een verdedigingslinie 'Ochten - de Spees' gebouwd. Aan beide uiteinden van deze zuid-noord aangelegde linedijk worden forse forten gebouwd om een eventuele vijand te beletten om via de rivieren of de dijken dit gebied binnen te dringen. Het tot op de dag nog bestaande fort, ook wel hoornwerk genoemd, bij De Spees tussen Opheusden en Kesteren, is er een restant van.

Na de installatie in 1814 van Willem I als soeverein vorst keerde de rust weer terug. In 1818 komt er gedegen wetgeving en ontstaan er gemeenten. Dodewaard, Hien en Opheusden worden één gemeente, Kesteren komt bij Lienden en Echteld en Ochten gaan ook samen één gemeente vormen. Leede en Oudewaard en IJzendoorn, blijven (voorlopig) nog als zelfstandige gemeenten bestaan. In de jaren veertig van de 19de eeuw krijgen grote delen van ons land te maken met misoogsten door ziekte in de toen zo belangrijke aardappelteelt. In die tijd was de aardappel al volksvoedsel nummer een en er ontstond een ware hongersnood in het land. Velen verlieten de *Neder-Betuwe* en zochten hun heil elders.

Een groep inwoners van Dodewaard vertrok naar Noord-Holland en een andere groep naar Suriname. Ook waren er nogal wat gezinnen die naar 'den vreemde' vertrokken, ze zochten een nieuw bestaan in Noord-Amerika. Zo vertrokken er in een periode van circa 25 jaar honderden mensen weg uit dit gebied op zoek naar economische voorspoed. Als in Amerika de burgeroorlog uitbreekt vallen de importen uit dat land bijna geheel stil.

Voor de Betuwe had dit uiterst gunstige gevolgen. De prijzen van de landbouwgewassen stegen sterk en er werd in die jaren door de boeren goed verdiend. Dit had natuurlijk een gunstige uitwerking op de gehele economische situatie. Er was veel werk, de industrialisatie in het westen nam toe en men ging grootscheeps aan het bouwen. Langs de rivieren worden tientallen steenovens gebouwd die velen in het rivierengebied, en in de *Neder-Betuwe* in het bijzonder, werk verschafte. Er ontwikkelde zich een steeds betere medische zorg, waardoor met name de kindersterfte sterk afnam en de bevolking een groei doormaakte. In de jaren twintig van de 20ste eeuw is er nog veel bedrijvigheid op de steenfabrieken, maar zo langzamerhand wordt dat onder invloed druk van de internationale recessie minder. Veel Betuwse mannen zoeken hun geluk in het Duitse Ruhrgebied waar veel werk is en velen pendelen wekelijks de grens over om daar hun brood te verdienen.

In die tijd komt er ook een einde aan de riviervisserij die lange tijd voor Dodewaard en Ochten zo belangrijk is geweest. De kwaliteit van het rivierwater was door vervuiling zo ver achteruit gegaan, dat de vis nog nauwelijks eetbaar was.

In 1939 mobiliseert het Nederlandse leger, men verwachtte een Duitse inval. De oude linie Ochten-De Spees wordt zo goed en zo kwaad als dat ging, weer in staat van verdediging gebracht. Het sociale leven in de dorpen fleurt op door de komst van duizenden soldaten. In die wintermaanden die vooraf gaan aan de Duitse inval valt er veel te beleven en ook de middenstanders varen er wel bij. Maar Op 10 mei 1940 is Nederland in oorlog en moeten de inwoners evacueren. Met kolenschepen worden de inwoners naar het westen van het land gebracht. De oorlogshandelingen in de *Neder-Betuwe* duurt slechts kort en voor het einde van de maand zijn de meesten alweer terug. In 1944 zijn er de luchtlandingen bij Arnhem. Verbeterd wordt er gevochten om het bezit van de Rijnbrug en in de nasleep hiervan ontstaat er een front in de Betuwe: in het oosten staan de bevrijders en in het westen handhaven zich de Duitse bezetters. Hiertussen geklemd liggen Ochten en Opheusden, als een gevaarlijk niemandsland. Maanden achterheen wordt hier zwaar gevochten en in december 1944 blazen de Duitsers de Rijndijk bij Elden op waardoor het hele gebied tot aan de kanaaldijk bij Tiel, overstroomde. De inwoners konden niet in dit gebied blijven en werden geëvacueerd, voor een deel in de richting Ingen en Maurik en voor een ander deel naar de Gelderse Vallei en Friesland. De inwoners van het oostelijk frontgebied gingen naar het zuiden; velen kwamen in Brabant terecht en zelfs een aantal gezinnen in de buurt van Geraardsbergen in België.

Pas in mei 1945 konden de inwoners terugkeren. Wat ze aantroffen was verschrikkelijk. Ochten, IJzendoorn en Opheusden waren zeer zwaar getroffen. In die dorpen was bijna geen huis te vinden dat niet was beschadigd.

De *Neder-Betuwe* werd gerekend onder de gebieden, die het zwaarst geleden hadden onder de oorlogshandelingen in Nederland. In de jaren na de oorlog is het herstel voortvarend ter hand genomen. De oude dorpskommen werden grootscheeps herbouwd en in de aansluitende ruimten werden nieuwe woningen gebouwd om de vele (naoorlogse) trouwlustigen een woning te bieden. De bevolking groeide zo snel dat in amper dertig jaar de inwonertallen van sommige dorpen verdubbelden. Dit kan niet anders dan ten koste van de oude dorpskarakters. Ook mensen van buiten deze regio vestigden zich in het gebied. Sommigen tijdelijk, anderen permanent. Er veranderde veel, de oude waarden veranderden of verdwenen, er kwamen nieuwe kerkgenootschappen, meerdere basisscholen, noem maar op. Waren er vroeger nog de dorpswinkels, zo langzamerhand zij ze allemaal weg. In sommige dorpen is niet veel meer te koop, de hele regio van de nieuwe gemeente *Neder-Betuwe* (1 april 2003) is aangewezen op de supermarkten in Opheusden, Ochten en Kesteren en voor de grotere inkopen verlaten we de eigen dorpen en trekken naar Tiel, Veenendaal of Arnhem.